

Irak'ta (Kerkük) Türk Edebiyatı

Giriş

Sayılan 2.5 milyon tahmin edilen Irak'taki Türklerin, bin yılı aşkın geçmişleri ile yaşadıkları topraklarda meydana getirdikleri edebî mahsulleri, bugüne kadar toplu biçimde ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Irak sınırları içinde yapılan çalışma ve araştırmaların da, belirli şairlerin biyografileri ile, en çok son dönemin edebî mahsullerini kapsadığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Irak'taki rejimin uyguladığı sansür de göz önüne alınırsa, bu araştırmaların ne denli sağlıklı ve objektif olduğu tahmin edilebilir. Buna rağmen, başta Ata Terzibaşı olmak üzere, birçok araştırmacı ve yazarın Irak'taki Türklerin edebiyat dünyasına ışık tutan yazılarının, küçümsenmeyecek kadar çok olduğunu söyleyebiliriz. Bu kaynaklar arasından seçtiğimiz, ağırlıklı olarak Türkiye'de fazla bilinmeyen ve bölgedeki mahallî yayımlardan derlenen bir küme "Kitabiyat" bölümünde verilmiştir.

Tarih boyunca Irak'ta varlık gösteren Türklere, son yıllarda Türkmen denilmekle beraber, bu topluluk en çok Türk kimliği ile anıla gelmiştir. Ne var ki 1918'den sonra fiilen Türkiye'den ayrılan ve Irak toprakları üzerinde yaşayan Türklerin, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde, ilk olarak İngiliz murahhas heyeti tarafından Türkmen oldukları iddia edilmiştir. Ancak siyasî bir amaçla ortaya atılan bu iddia, o sıralarda tutmamış ve çürütülmüştür. Bu adlandırmayı İngilizler, Irak'taki Türklerin Ana-

dolu'dan değil, Orta Asya'dan göç ederek bölgeye yerleşen bir topluluk olduğunu, dolayısıyla bunların Türk değil Türkmen olduklarını, bu sebeple de Türkiye'nin bu topraklar üzerinde hak iddia edemeyeceği tezine dayandırmak istemişlerdi. Tarihte Musul Meselesi olarak Türkiye ile İngiltere arasında süren bu şiddetli çekişme, 1923 Lozan Andlaşması'ndan sonraya bırakıldı ve sonuçta 5 Haziran 1926 tarihinde, Irak'taki Türklerin kaderinin bağlı olduğu Musul bölgesi, İngiltere mandalığında Irak'a bırakıldı. Bu adlandırma da o tarihlere unutuldu.

14 Temmuz 1958'de yapılan darbe sonucu, Irak'taki azınlıkların siyasî ve kültürel haklar elde etmesi gündeme gelince, yönetim tarafından soydaşlarımıza Türkmen adının verildiğini görüyoruz. Yanlış olduğu bilinmekle beraber, Irak Türkleri, bu adlandırmadan rahatsız olmamışlardır. Aslında resmileşen bu adlandırma ile Irak'taki Türklerin, günümüzde merkezi Aşkabad olan Türkmenistan'da, Afganistan'da ve bir kısmı İran'da yaşayan Türkmen boyuna mensup olmadıkları biliniyor. Ancak batıya göç eden ve İslamiyeti kabul eden Oğuzlara mensup boyların hepsine Türkmen denildiği, bu mânâda Batı Türkleri, yani Türkiye, Azerbaycan, Balkanlar, Kıbrıs, Suriye ve Irak Türklerinin de Türkmen oldukları bilindiği için, Irak'taki Türk varlığını temsil edenlere Türkmen denilmesinin de, fazla bir sakıncası

yoktur. Bu bakımdan Irak'taki Türk edebiyatı yerine Irak Türkmen Edebiyatı terminolojisinin, okuyucuları şaşdırtmamasını diliyoruz. Bunun gibi, çoğu zaman Irak Türkleri yerine, yanlış olmakla beraber, Kerkük Türkleri deyiminin de kullanıldığını görüyoruz. Ne var ki Irak'ta yaşayan Türkler sadece Kerkük'te bulunmuyor. Türkmenler, Musul'un batısında yer alan ve Türk nüfusu bakımından önemli bir yerleşme merkezi olan Telafer'den itibaren, Bağdat yakınlarına kadar, geniş bir bölgede yaşıyor. Ancak Irak Türklerinin bir sembolü olan Kerkük deyimini, ülkede yaşayan bütün soydaşlarımızı ifade etmek için yaygın bir kullanım biçimi olmuştur. Buna rağmen biz "Irak Türk Edebiyatı" deyimini kullandıktan başka, "Irak Türkmen Edebiyatı", "Kerkük Türk Edebiyatı" veya "Kerkük Türkmen Edebiyatı" deyimlerini kullanmayı da mahzurlu veya yanlış görmedik.

Tarihî-Kültürel Fon

Türklerin Irak'a ilk girişleri H.54 (M.674) tarihine kadar uzanır. Önceleri askeri koloni olarak Irak'ta varlık gösteren Türkler, sonraları hilâfet merkezini ve halifeyi korumakla görevlendirilmişlerdir. Türklerin Araplarla karışmadan çoğalmalarının sağlanması için de Samerrâ şehri inşâ edilmiş ve böylece Türk kolonisinin korunması amaçlanmıştır.

Türklerin yoğun biçimde yeni Türk dalgaları ile beslenmeleri, Tuğrul Bey'in Oğuz boylarından oluşan ordusuyla 1055te Irak'a girmesiyle başlamıştır. Selçukluların devamı olan Zengîler, yani Musul Atabeyleri (1123-1233), Beğliğinliyer yani Erbil Atabeyleri (1133-1232) ve Kerkük'teki Kıpçak Beyliği (12. yüzyılın ikinci yarısı) dönemlerinde Türklerin Irak'a yerleşip çoğalmaları hızlanmıştır. Moğılların Irak'a girmesi ile Türk nüfusu daha da güçlenmiştir. Bunun başlıca sebebi, Moğol ordularının artık Türkleşmeye başlamış ve tabanda en yaygın dil olarak Türkçe'nin konuşulmuş olmasıdır.

14. yüzyılda Irak'taki etnik dokunun Türklerden yana bir görünüş kazandığı ve egemen topluluğun Türkler olduğu biliniyor. Celayırlıyer zamanında Bağdat'ın Türk kültürünün önemli merkezlerinden biri haline geldiği söylenebilir. Bu dönemde ülkenin kuzeyinden başlayarak, Bağdat'a kadar geniş çapta Türkleşme hareketi görülmüştür. Ayrıca Farsça'dan başka Türkçe'nin büyük rağbet kazanması, yine bu dönemde gerçekleşmiştir.

15. yüzyılın başlarında Karakoyunlu Devleti'nin resmî dilinin Türkçe olduğu ve devlet yarlık(ferman)larının Türkçe yazıldığı tesbit edilmiştir. Safevîler döneminde de Irak'taki Türklerin nüfus bakımından güçlendikleri gözleniyor. Zira bu hanedanın etnik kimliği Türktü ve başında bulunduğu devletin altyapısını tamamen Türk olan bir kültürel doku oluşturuyordu. 1534'te Osmanlı topraklarına katılan Irak, Osmanlı-Türk kültürünün nüfuzuna girmiştir. 16. yüzyılda Türk edebiyatını taçlandıran Fuzûlî'nin (ölümü 1556) yetişmesi, Irak'ta Türkçe'nin ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önemli bir kültür hadisesi kabul edilebilir. Çuzûlî'nin ortaya çıkışı, Irak'taki Türkmen kültür tarihinin yanı sıra, genel Türk edebiyatı açısından ise başlıca bir dönüm noktası sayılır.

Bir süre tekrar Safevîlere geçen bölge, 1638'de Sultan 4. Murad tarafından geri alınmıştır. Bu sıralarda bölge, Anadolu'dan getirilen Türk boylan ile beslenmiştir. Irak Türkleri, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Osmanlı etkisinin altında kalarak yaşamıştır. Böylece Irak Krallığının kuruluşuna kadar bölge, kesintisiz biçimde Türk kültürünün sahasında kalmıştır.

Kraliyet Dönemi (1918-1958)

Birinci Dünya Savaşı 'ran sonuna doğru bölge İngiliz işgaline uğradı. Bu yüzden eskiden Musul Eyâleti olarak bilinen kuzey Irak'ın bugünkü Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye vilâyetleri, Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye ile İngiltere arasında çekişme konusu oldu. Zira Irak'ın kuzeyinde yer alan Musul Eyâleti, Misâk-ı Millî ile tesbit edilen Türkiye'nin sınırları içinde kalıyordu. Lozan Konferansında Musul Meselesi, bir neticeye bağlanamayınca, çözümün Cemiyet-i Akvâm'a (Milletler Cemiyeti'ne) bırakılması kararlaştırıldı. Milletler Cemiyeti'nin, İngiltere lehindeki kararını önce kabul etmeyen Türkiye, çabalarının neticesiz kalması üzerine, 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Andlaşması'nı imzalayarak, Musul Eyâletini İngiliz mandasındaki Irak'a bıraktı.

Irak'ta Türklere siyasî hakların verilmesi 1920 yılında oluşturulan kabinede Kerküklü bir Türk bakanın yer alması ile sağlanmıştır. Aslında 1922'de Irak ile İngiltere'nin imzaladığı antlaşmanın 3. maddesi gereğince, çıkarılması tasarlanan anayasada vatandaşlar arasında siyasî farklılıklar gözetilmemesi, okullarda an adille eğilim yapılması güvence altına alınmıştır. Buna dayanarak hükümet

1925 yılında hazırladığı anayasanın metnini Arapça'dan başka Türkçe olarak da yayımlamıştı. Aslında Irak'ta cumhuriyetin ilanına kadar yapılan anayasa değişikliklerinde, vatandaşlar arasında etnik ve siyasî ayrıcalıklar yaratılmamıştır. Ne var ki 1933'te son şekli verilen anayasanın 17. maddesinde yasayla istisna edilmiş hususlar dışında, Irak'ta resmî dilin Arapça olacağı açıklanmıştır. İstisna edilmiş hususlar ise, 1931 yılında yayımlanan 74 numaralı "yerli diller" yasası ile belirtilmiştir. Bu kanun gereğince, Kerkük ve Erbil başta olmak üzere, Türklerin önemli yerleşme merkezlerinde ve Türkçe konuşulan bölgelerde, yargılamanın Türkçe yapılması benimsenmiş, Türklerin çoğunlukta olduğu ilkokullarda eğitim ve öğretimin tamamen Türkçe olması karara bağlanarak, anayasal güvence altına alınmıştır.

1936 yılında Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın kardeşi Hikmet Süleyman'ın Irak'ta askerî bir darbe sonucu hükümet başkanlığına getirilmesinden iki yıl sonra istifa etmesi üzerine, verilmiş olan hakların kaldırılmasına başlanılmıştır. Böylece Türkler anadilleri olan Türkçe eğitim ve öğretimden mahrum bırakılmışlardır.

Cumhuriyet Dönemi (1958-)

Irak'ta 14 Temmuz 1958 tarihinde yapılan askerî darbe sonucu ilan edilen cumhuriyet, Türkmenler için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Azınlık olarak Türkmenler, Irak'ta artık rol oynamaya başlıyordu. Monarşiyi deviren İhtilal Komuta Konseyi liderlerinin, o tarihte radyoda verdikleri beyanatlarında, Türklerin Irak'ı meydana getiren üç aslı unsurdan biri olarak kabul edilmesi, Türkleri sevindiriyor ve yeni bir dönemin açılacağına işaret ediyordu. Artık mahrumiyetler içinde geçirilen krallık döneminin geride kaldığına ve demokratik bir düzenin kurulacağına sevinen Türkler, bu yüzden ihtilali samimiyetle desteklemeğe çalışıyordu. Bundan böyle Türkler, okullarda anadillerinde eğitim ve öğretim görecektik ve Türkçe neşriyat hakkına sahip olacaklardı.

1 Şubat 1959 tarihinde Bağdat-Türkmence Radyosu adı ile, Türkçe yayın yapan radyonun faaliyete başlaması, halka seslenen ilk neşriyat olarak, Irak Türklerinin tarihinde büyük bir aşama sayılır. Irak İçişleri Bakanlığı'nın 7.5.1960 tarihli izni ile Bağdat'ta Türkmen Kardeşlik Kulübü (sonradan Ocağı) kuruldu. Irak'ta Türk cemaatinin hür irâdesi ile yönetilen bu kurum, Türklerin resmî temsilcisi olarak, sosyal ve kültürel fa-

aliyetler göstermeğe başladı. Bu kulübün en büyük hizmeti ise, ilk sayısı Mayıs 1961'de çıkan Kardeşlik dergisini yayın hayatına geçirmiş olmasıydı. Türkçe ve Arapça olarak çıkan derginin yönetiminde, yine hür seçimlerle gelen kişiler tarafından yürütülüyordu. Irak Türklerinin kültür tarihinde önemli bir yere sahip bu dergi, İhtilal Komuta Konseyi'nin 156 sayılı ve 6 Şubat 1977 tarihli kararı ile, Baas yanlısı bir heyete teslim edildi. Böylece dergi, hükümetin güdümüne girerek, o tarihten sonra önemini kaybetmiş oldu.

24 Ocak 1970 tarihinde, İhtilal Komuta Konseyi tarafından Irak Türklerine kültürel haklar tanındı. Buna göre haftalık bir siyasî gazete ile aylık bir edebî dergi çıkarılacak, Türk bölgelerindeki ilkokullarda Türkmence eğilim yapılacak, Türkmen Yazarlar Birliği kurulacak, radyo ve televizyon yayınlarının artırılmasına gidilecekti. Verilen bu hakların bir kısmı yerine getirildi, ancak beklenen bir uygulama biçiminde yönlendirilmedi. Tanınan hakların bir kısmı da bir yıl sonra, yani 1971 'de uydurma gerekçelerle uygulamadan kaldırıldı. Hakların bir kısmı ise hükümetin müdahalesiyle amacından saptırıldı. Buna karşı boykot yapan Türk öğrencileri, esnaflar ve halk kesiminden bazıları, ağır biçimde cezalandırıldı.

Irak'ta Türklere verilen kültürel haklar, diğer yandan Türklerin kullandığı alfabe ile dil meselesini de gündeme getirmişti. Bu mesele yeni sıkıntılar yaratacak boyutlara ulaştı ve tepeden inme kararlarla uygulamaya sokuldu. Türkçe eğitimi, ayrıca alfabe ve imlâ tartışmaları da gündeme getirdi. Türklerin çoğunluğu, ısrarla Lâtin alfabesi ile eğitim yapılmasını istemesine rağmen, Baas yönetimi eski alfabe, yani Arap harfleri ile Türkçe eğitim uygulamasını kabul etti. Eğitimde kullanılan eski yazının imlâsında da bazı değişiklikler yapılarak, bir takım karışıklıklara yol açıldı.

Günümüzde, muntazam olmakla birlikte, Kardeşlik ile Birlik Sesi yayımlanmaktadır. Ayrıca eskiden haftalık, daha sonra 15 günde bir, son yıllarda ayda bir olarak Yurt gazetesi çıkmaktadır. Bu yayınların hepsinde eski yazı, yani Arap harfleri kullanılmaktadır.

Irak'ta Türkçe'nin Kaynakları

Irak'taki Türkmenler Türkçe yönünden iki ana kaynaktan beslenmektedirler. Birinci ve en önemli ana kaynak konuşma dili, yani yaşayan dil dediğimiz yöre ağzıdır. Kerkük'te, Erbil de ve diğer Türkmen yerleşim merkezlerinde konuşulan yöre

ağızlarını, genel olarak Azerî diyalektiğine dahil etmek mümkündür. Herkesin konuştuğu bu anadilin, öğrenilip yaygınlaşması, kendiliğinden sağlanmaktadır. Hatta denilebilir ki, Türkmenlerin kültürünü, halk edebiyatını, dünya görüşünü, kimliğini ve etnik bilincini günümüze kadar ayakta tutan, canlılığını hâlâ koruyan bu anadildi. Bu canlı ve yaşayan dil öylesine güçlüdür ki, Kerkük'te Türkmenler arasında yüzyıllardan beri yaşamış olan ve yörede Hıristiyan Türkmenler olarak tanınan Hıristiyan bir koloninin Kildanî alfabesi ile yazı dilleri, konuşma dilleri, ölüm törenlerinde söylenen ağıtları (kendi adlandırmaları ile madraşları), hatta indileri bile Türkçeleşmiştir. Irak'taki Türkmenlerin yarattıkları sözlü edebiyatın, yani halk edebiyatının oluşması ve zenginleşmesinin de en güçlü kaynağı, halkın konuştuğu dildir. Zamanla, özellikle Arapça ile yapılan mecburî eğitim, kuşaktan kuşağa, ister istemez Türkçe konuşma dilinin zayıflamasına ve biraz bozulmasına yol açmaktadır. Nitekim, hiç eğitim görmeyen ve Arapça'dan etkilenmeyen okumamış halk kesiminden insanların konuştukları Türkçe, okur yazar olan kişilere oranla arı ve temiz yapısını daha fazla korumaktadır.

ikinci olarak yazı dili, Irak'ta Türkçe'nin beslendiği diğer bir kaynağı oluşturur. Irak'ta yalnızca konuşma dili olarak yaşayan Türk ağızları, yazı dilinde kullanılmamıştır. Irak Türkmenleri yazı dilinde Türkiye Türkçesi'ni benimsemişlerdir. Irak'ta 16. yüzyıla kadar ortaya çıkan Türkçe edebî mahsullerin Azerî Türkçesi'nde -belki buna eski Anadolu Türkçesi demek daha doğru olur- olduğu görülmüştür. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Irak'ta yazılı edebiyat, Batı Türkçesi olan Osmanlıca'nın nüfuzuna girmiş ve yavaş yavaş Osmanlıca ile paralellik kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den ayrılmakla beraber, Irak Türklerinin yazı dilinde yine Türkiye Türkçesi'ni tercihe devam ettikleri görülmüştür. Irak Türkleri Türkiye'de başlayan dildeki sadeleşme hareketini takip etmişlerdir. Biraz geriden ve ağır olmakla beraber bu takip, 1975 yıllarına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra Türkmenler, Bağdat yönetimi tarafından kısıp alınarak, Türkiye kökenli her türlü Türkçe basılı malzemeden, hatta matbuattan bile mahrum bırakılmışlardır. Türkçe yazılı kaynaklara hasret kalan Türkmenler, böylece kendi kendilerine yetme çabası içine girmişler, sadece Türkiye radyolarının yayınından yararlanmak zorunda kalmışlardır.

Halk Edebiyatı

Bin yılı aşkın geçmişleri ile Türkmenlerin Irak'ta geliştirerek, meydana getirdikleri halk edebiyatı örnekleri, günümüzde de canlılığını koruyan çok zengin malzemeler sergiler. Halkın bedii zevkini, konuşulan dilin estetiğini, Türkmen toplumunun dünya görüşünü, sosyal hayatın her alanına sinmiş yanıyla inanç, gelenek, görenek ve hikmetleri, halkın musiki hayatının temel yapısı olan sözlü kısımın, çocukların oyun, eğlence dünyasına ait tekerlemeleri, Türkmen kadınının bebelerine söylediği ninnilerden, yaktığı ağıtlara, kısacası doğumdan ölüme kadarki serüvenini, bu zengin halk edebiyatı dile getirir. Başlangıçta, birer ferdî mahsul olarak ortaya çıkan bu edebî örneklerin günümüze ulaşması, hiç şüphesiz kolay olmamıştır. Yaşayan bir kurum olarak karşımıza çıkan bu edebî mahsuller, edinilen hayat tecrübeleri, yaşayan acılar, üzüntüler ve sevinçler, meydana gelen savaşlar, karşılaşılan felaketler, duyulan ferdî veya toplumsal acılar sonucu, yüzyıllar boyu söylenegelmiş, ancak halkın ağızında söylene söylene rötüşlanarak berraklaşmış, süzüle süzüle incelmış ve kıvamını tutturmuş; yapısı, anlamı, ifade gücü ve sözlü musikisi estetik dengesini bulmuş ve halkın ortak malı olarak anonimleşmiş, böylece zamana karşı mukavemet ederek, kuşaktan kuşağa, kulaktan kulağa yayılarak günümüze ulaşabilmiş birer inci taneleridir. Ancak aynı süreç içinde, güçlü olmayan bazı ferdî yaratmalarında da, acımasız ve adil bir hakem olan zaman tarafından elenerek unutulduğu şüphesizdir,

Türkmenlerin halk edebiyatı mahsulleri, manzum ve mensur örnekler olarak iki grupta toplanabilir. Manzum mahsuller arasında en çok ilgi çekenlerin başında yedi heceli mani dörtlükleri gelir. Mani dörtlükleri denilebilir ki, Türkmen halk edebiyatının altyapısını oluşturan başlıca ve en yaygın nazım türüdür. Nitekim Irak'ta Türkmen musikisinin sözlü kısmı olan güftelerinin yüzde doksanını da mani dörtlükleri oluşturur. Bu dörtlükler ayrıca atasözü, bilmece, ninni, ağıt, hatta bazen masalların manzum dörtlükleri olarak da karşımıza çıkar.

Türkmen halk edebiyatının manzum örnekleri, musiki ezgilerinin başlıca dilidir. Türkmenlerin ezgilerini, uzun hava ve kırık hava diye iki bölümde ele almak mümkündür. Uzun hava olarak okunan ezgilerin metinleri, türüne göre halk edebiyatının belirli metinleri arasından seçilir. Bunlar

bölgede tenzile havalan denilen dini parçalar, makam, divan, karabağı, *gazel*, aşık ve kerem havaları adlarını alır. Tenzile örnekleri arasında, bütün Türk dünyasınca bilinen Yunus'un "şol cennetin ırmakları" ve "ağlar Yakub ağlar Yusufum deyu" parçaları yanında, bölgeye özgü örnekler de vardır. Makam, divan, karabağı ve gazel havalarında okunan parçalarda, klasik divan edebiyatı örneklerine yakın ve çoğu anonimleşmiş metinler bulunur. Bunun yanısıra divan örnekleri arasında görüldüğü gibi, bazen anonim mani dörtlükleri okunduğu gibi, Fuzûlî'ye ait parçalar da okunabilir. Aşık ve Kerem havalan ise, yine çoğu anonim parçalar, bir kısmı da Aşık Kerem'in yaygın dörtlükleri arasında seçilmiş, ancak zamanla mahallî motiflerle süslenmiş örneklerdir. Aşık havalarının büyük kısmı, günümüzde Kerkük merkezi dışında kalan Tavuk, İmam Zeynelabidin, Musul'un batısında kalan ve en büyük Türkmen ilçesi olan Telafer yöresi Türkleri arasında yaygındır. Kerem örnekleri ise en çok Erbil Türkmenleri arasında okunan yaygın parçalardır.

Kırık hava dediğimiz türkü için, Irak Türkmenleri beste deyimini kullanmaktadır. Besteler, yani türküler, konularına göre kümelere ayrılır. Lirik örnekleri oluşturan aşk, gurbet ve ölüm üzerine yakılan parçalar yanında tabiat (pastoral), oyun-tören ve esnaf veya meslek türküleri vardır. Olay ve kahramanlık türkülerine bölgede şarkı veya neşîd(e) adı verilmektedir. Türkülerde kullanılan en yaygın halk edebiyatı nazım biçimi, daha önce de belirttiğimiz gibi yedi heceli mani dörtlükleridir. Ancak sekiz, onbir, oniki veya ondört heceli halk şiirlerine de tesadüf edilebilir. Bazen dörtlükler yedi heceli, bağlantı(nakarat) kısmı beş, altı, sekiz, dokuz, oniki, ondört veya onaltı heceli de olabilir. Türküler arasında Türk dünyasının ortak malı sayılabilen örnekler, en çok olay türküleridir denilebilir.

Çocukların folklor dünyasını oluşturan halk edebiyatı mahsulleri arasında uşâğ manileri denilen çocuk sarkılan ve tekerlemeler, lirik örnekler olarak karşımıza çıkan okşamalar, leyleler, yani ninniler, çaşırtmacalar (yanılmaçlar) ve uşâğ matalları yani çocuk masalları ilgi çeker. Lirik örnekler olarak karşımıza çıkan okşama ve leyle örneklerinin çoğu mani ve bölgeye özgü nazım biçimi olan horyatlardan oluşur. Okşamalara verilen örneklerde, bölgeye özgü halk şiirinin ifade gücünü görmek mümkündür:

Baladadı
Bal dadı baladadı(r)
Ne balda ne şekerde
Hiç yoxtu(r) bala dadı

Günde men
Kölgede sen günde men
İlde qurban bir olu(r)
Qurbanıvam günde men

Üzerliksen mezesen
Damar damar gözesen
O güne qurban olum
Evimizde gezesen

Irak Türkmen halk edebiyatının kendine özgü en güçlü örnekleri horyat adı verilen cinaslı mani veya kesik manilerdir. Türkiye'nin Elazığ, Şanlıurfa, Diyarbakır gibi yörelerinde rastlanılan horyat dörtlüklerine, Azerbaycan kültür camiasında bayatı adı verilmektedir. Bölgede horyat veya horyat biçiminde de telaffuz edilen bu kelimenin sözlük anlamı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Uzunhava olarak yirmiye yakın değişik ezgi seyrine sahip halk makamı ile okunan horyatlar, edebi metin ve ezgi ile bir bütün olarak icra edilen halk müziği ürünüdür. Ezgi seyrine göre muhalif, beşiri, kesik, yolcu, ömergele, muçıla, iskenderi ve matarı gibi, değişik adlar alan horyatların, ister Irak'ta, ister Irak dışında, Türkmenlerin özgün bir sanat eseri olduğu kabul edilmektedir. Irak Türkmenlerinin bir simgesi haline gelen horyat, istisnasız Irak'taki bütün Türkmen yerleşme bölgelerinde bilinen ve sevilen, günümüzde de bütün canlılığı ile yaşayan bir nazım türüdür. Edebi açıdan başlı başına bir küçük şiir olan horyatlarda, Irak Türkmenlerinin bütün bir dünya görüşünü, yaşama biçimini, doğumdan ölüme kadar geçen hayat evrelerini, hikmetlerini, sevinç ve hüznelerini bulabilmek mümkündür. İlk mısraı üç, dört veya abes heceli cinaslı sözlerden, ikinci, üçüncü ve dördüncü mısraları yedişer heceden oluşan horyatlar, çarpıcı ve sürprizli anlamları ile, bir çırpıda insanı kavrayan ve düşündüren dörtlüklerdir. Nadiren altı, sekiz veya daha fazla mısralara sahip olan horyatlar, cinas sanatı yönünden farklılık gösterirler. Edebi deyim olarak tam cinas, mürekkebin cinas, cinas-ı mefruk, cinas-ı lahik, cinas-ı nakıs (eksik cinas) ve muharref cinas gibi isimler alır. Tam cinasa bir örnek:

Yaz bele (böyle)
Bahar bele yaz bele
Kâtibin ne suçu var
Xudam demiş yaz bele(belâ)

Mürekkebin cinasına bir örnek:

Oyan yeri (uyan yürü)
Seherden oyan yeri
Yüz il(yıl) sel gelse oymaz
Birgün gam oyan yeri

Cinas-ı mefruka bir örnek:

Qanad ağlar
Ox titrer qanad ağlar
Avım yaralı getti
Boyandı qana dağlar

Kerkük Türkmen edebiyatına horyat ve mani dörtlükleri, bütün bir hayat boyu içice yaşar. Yasarlarda kadınlar tarafından söylenen sazlama (ağıt yakma) dörtlüklerinde, lirizmin doruk noktasına varıldığı görülür. Biricik yavrusunu kaybeden ananın ağzından dökülveren bir başka ağıt dörtlüğünde, beşerî duygunun en ince sızısı terennüm edilir:

Bala vay
Bala yemedim bala vay
Çöp yığdım yuva yaptım
Uçurtmadım bala vay

Bazen genç yaşta, henüz dünya tadını alamayan insanın ölümü karşısında duyulan hayflanma, küçücük bir dörtlüğe sığdırılır:

Almayanı
Al olu(r) alma yanı
Nece qebre(kabire) qoyarlar
Muradın almayanı

Kimi zaman bir atasözü, kimi zaman duyulan üzüntüyü veya aşkın çektiği acıları ifade eden sözler de, horyat dörtlüklerinde en çarpıcı anlatımla dile getirilir:

O yar gözün
Kim görmüş o yar gözün
Aslan gücünden düşse
Qarınca oyar gözün

Yüz oxu
Avcı atar yüz oxu
Bilene bir harf yeter
Bilmeyene yüz oxu (oku)

Düşen ağlar
Yıxılıb düşen ağlar
Düşsün raqıb gözüne
Zilfive(zülfüne) düşen ağlar

Bağdad ara
Şam Haleb Bağdad ara
Bülbülü gülden ötrü
Çekmişler bağda dara

Irak Türkmen kültürü ve halk edebiyatının zengin mirasından biri de mani dörtlükleridir. Irak Türklerinin hayatına, gelenek ve göreneklerine, kı-sacası dünya görüşüne de ışık tutan mani dörtlükleri, bitmez ve tükenmez bir kaynak olarak, kuşaktan kuşağa geçen bir hazinedir. Türkmenlerin dünyasını kaplayan mani dörtlüklerinde, bazen bir ressamın ustalıklı kullandığı fırça darbeleri kadar, güçlü tabiat tasvirlerinin canlandığı görülebiliyoruz:

Dağlar yeşil boyandı
Kim yattı kim oynadı
Qelbime ataş düştü
İçinde yar da yandı
Su septim ataş sönsün
Septiğim su da yandı
Dağların qarı menem
Gün vursa erimenem
Bin il torpaxta yatsam
Civanam çürümenem

Bu gelen yar olaydı ,
Qoynunda nar olaydı ,
İkimiz bir könekte
Yexesi dar olaydı

Irak Türkmenlerinin zengin halk edebiyata mahsulleri arasında, bölge halkının tapmacalar dediği bilmece önemli bir yer tutar. Bir kısmı manzum olan tapmacalar gibi eskilersözü, yani atalarsözü de Irak Türkmenlerinin yaşadığı sahalarda canlılığını sürdürür. Mensur halk edebiyata mahsulleri arasında nükteler, Molla Nasreddin nükteleri, dualar-beddualar, dilek ve temenni sözler

ilgi çeker. Ancak Halk edebiyatının nesir örnekleri için, bölge halkı arasında matal denilen masallar başta gelir. Uzun hikâye, destan veya efsâne türü açısından, Türkmenler arasında yaşayan ve günümüze ulaşan örneklerle tesadüf edilmemiştir. Bilinen tek uzun hikâye Arzu ile Kamber matalıdır. Kerkük Türkmen ağzının güzel nesir örneği olan bu masal, halk edebiyata metinleri arasında verilmiştir. Türkmen halk edebiyatı, çocuk masalları bakımından da zenginlik arz eder. Bunların arasından derleyerek, seçtiğimiz örnekler, çocuk masalları bölümünde görülebilir.

Yazılı Edebiyat

Türkmenlerin, Irak'ta meydana getirdikleri yazılı edebiyat, tarih boyunca gelişerek devam etmiş ve zengin bir miras olarak, günümüze ulaşmıştır. Başlangıcından günümüze kadar gelen zaman aralığında Irak Türkmenleri, 1918 yılındaki Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Türk dünyası ile ortak devir yaşamış, yüzyıllar boyu soydaşları ile beraber aynı kaderi paylaşmışlardır. Ancak bu tarihten sonra, Türk dünyasından koparılan Irak Türkmenleri, Irak adı ile kurulan devletin vatandaşları olarak yaşamaya başlamışlardır. Bu siyasî değişim, Türkmenlerin edebiyat mahsullerini de etkilemiş ve yüzyıllar boyu beslendikleri Türk kültür pınarından koparıldıkları için de, bazı sarsıntılar geçirmişlerdir. Bu önemli tarihi değişim yüzünden, Irak Türkmen edebiyatını iki ana döneme ayırmak gerekmiştir:

Ortak Devir Edebiyata (Başlangıcından 1918'e kadar)

Çağdaş Edebiyat (1918-)

Ortak Devir

Bu dönem, başlangıcından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren bir dönemi kapsar. Ortak Türk edebiyatının bir parçası sayılan ve 14.-16. yüzyıllar arasında gelişen Irak Türk edebiyatının, Azerî Türkçesi'nde (veya eski Anadolu Türkçesi'nde) olduğu kabul ediliyor. Bugünkü bilgilerimize göre, Irak Türkmen edebiyatının ilk önemli temsilcisi Nesîmî (öl.1417)'dir. Türkmen edebiyata tarihinde önemli yeri olan Nesîmî, coşkulu ve akıcı şiirleriyle, yaşadığı çağda ve kendinden sonraki dönemlerde yetişen şairlerin üzerinde etkili olmuştur. Şiir gücü ile Nesîmî 16. yüzyıla kadar, kendinden sonra yetişen şairlerin şöhretlerini gölgelemiştir.

16. yüzyılda yetişen Fuzûlî (öl. 1556) ise, Irak

Türkmen edebiyatının en güçlü temsilcisi olmakla kalmamış, Türk edebiyatını taçlandıran bir zirve olmuştur. Fuzûlî'nin 16. yüzyılda ortaya çıkışı, genel Türk edebiyatı tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası sayılır. Şöhreti, Türkçe konuşan bütün illerde yayılan Fuzûlî, Azerî Türk camiasında paylaşılabilen bir şair olarak, büyük bir kıskançlıkla sahiplenilmiştir. Doğumundan ölümine kadarki hayatı, Irak Türklerinin kültür coğrafyası içinde geçen Fuzûlî'ye, Irak Türkmenlerinin sahip çıkması da tabii karşılmalıdır Fuzûlî'nin Kerkük'te doğup büyüdüğü, daha sonra babası ile birlikte Bağdat dolaylarına göç ettiği yolunda Türkmen edebiyatçıların ileri sürdüğü tezler, edebiyat dünyasında henüz kabul görmemekle beraber, bir kültür vakıası olarak onun Irak Türk-lüğü'nün bağrında yetişen bir değer olduğu da inkâr edilemez.

16. yüzyılda yetişen ve tezkiresi ile ünlü olan Ahdî (öl. 1598), Bağdatlı Ruhî (öl. 1605), Nevres-i Kadim (öl. 1762), Nevrûzî (öl. 1795), Bedrî (1743-1821), Erbilli Garibî (1756-1817), Esad (öl. 1833), Halis (1797-1858/9), Hakî (öl. 1859); halk şairleri olarak Haydaroglu, Şeyhoğlu ve Nevres-i Salis Irak Türk edebiyatının tanınmış temsilcileridir. 19. yüzyılda daha güçlü bir edebî kuşağın yetiştiğini görüyoruz. Bunların arasında nesri ile de ilgi çeken Safî (1809-1897), hiciv alanında ün yapan Şeyh Rıza (1832-1909), Urfî (1832-1891). Özellikle divan edebiyatının klasik mahsullerine yaklaşan başarılı şiirleri ile Faiz (1834-1897, bu kuşağın en güçlü şairi olarak önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu dönemin şairlerinden Kabil (1834-1909) ve Tabiboğlu (1836-1906) ilgi çeken isimlerdir.

Servet-i Fünûn ekolünün yaygınlaşmasından sonra, ortaya çıkan yeni tarz şiir anlayışının, 20. yüzyılın başlarından itibaren Irak'taki Türk edebiyatını etkilemeye başladığını görüyoruz. Bu anlayışla eser veren edebiyatçılar arasında Zeynelabidin (1863-1913 ?), Baha (1866-1948) ve Rauf Görkem (1885-1972) ilk akla gelen şahsiyetlerdir.

1908 Meşrutiyeti'nden sonra Bağdat, Musul, Basra ve Kerkük'te gazete ve dergilerin yayımlanmaya başlaması ile, edebiyat dünyası da canlılık kazanma4ğa başlamıştır. Özellikle Kerkük'te çıkan Havadis gazetesi ile Maarif dergisi, edebiyatçılar için yeni ufuklar açmıştır. Böylece şiir yanında, dil ve düşünce dünyasının zenginleşmesini sağlayan nesir alanında da gelişmeler olmuştur. Bu alanda ilgi çeken yazarlar arasında değerli bir gazeteci olan Kudssizâde Ahmed

Medenî Efendi (1889-1940), ressam ve heykeltıraş Fethi Safvet Kırdar (1896-1966), Cevad Neciboğlu (1893-1959) ve Ali Kemal Kâhyaoğlu başta gelen isimlerdir.

İmparatorluk merkezinden hayli uzak bir bölgede olmakla beraber Irak'taki Türk topluluğu, yüzyıllardan beri Osmanlı-Türk kültürü ile besleniyordu. Merkez İstanbul'da oluşan edebî cereyanlar ve hareketler, geç de olsa Kerkük'te ve Erbil'de yankılanıyordu. İstanbul'daki edebiyat eserleri, Irak'taki Türk bölgelerinde ilgi uyandırıyor ve bu bölgelerin kültür ve edebiyat çevrelerini besliyordu.

Çağdaş Edebiyat

Irak Türk edebiyatı Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden ve 1918'den sonra bölgenin işgale uğraması üzerine sarsıntı geçirmiş ve yeni filizlenmeye başlayan edebî akımların önü kesilmiştir. Özellikle Türkiye'de Batı tesirinde gelişerek, yeni ekoller halinde ortaya çıkan, böylece eski şiir geleneğinden kopan, modern edebiyat dönemi başlarken, bu gelişmelerin dışında kalan Irak'taki Türk edebiyatçıları, uzun süre eski şiir geleneğini sürdürmeği, Anavatan Türkiye'ye bir bağlılık olarak algılamışlardır. Hatta Türkiye'den koparılanın yarattığı üzüntü, özlem ve çaresizlik, Türkmen edebiyatçılarının en çok işledikleri tema haline gelmiş, bu durum adeta bir hayat tarzı haline gelerek, Türkmen edebiyatının bütün kollarını etkilemiştir. (Z. Akkoyunlu - S. Saatçi, **Irak Muasır Türk Şairleri Antolojisi**, Ankara, 1991, s. 7)

Matbuatın İngilizler tarafından kontrol altına alınması, diğer yandan Türkçe eğitimin aksamaması, özellikle daha ileriki yıllarda ortaya çıkacak edebî ürünlerin zaafa uğramasına yol açacaktır. Bütün bunlardan başka en büyük kısıntı da, daha önceden olduğu gibi, bütün bir imparatorluk topraklarını besleyen İstanbul mektebinden mahrum olmaktır. Buna rağmen, kurulan Irak kraliyetinin vatandaşları durumunda kalan Irak Türklerine mensup şair ve yazarlar, dar imkânlar içinde de olsa, edebî ürünler vermeye devam etmişlerdir.

Bu dönemde yetişen Hicrî Dede (1880-1952), eski şiir geleneğine vakıf usta bir şair olarak önemli bir yere sahiptir. Eski şiir geleneğine bağlı olmakla beraber, zengin halk edebiyatı birikimine sahip olduğu için, eda ve üslup bakımından şiirlerinde halk ağzının rafine deyim ve kavramlarını ustaca kullanmasını bilmiştir:

Cennet vatanım âlem-i gurbet de cehennem
Ben cennetimi zahmet-i nîrâna deđişmem

Ben müftehirim millî lisânımla cihanda
Öz postumu yüz atlas-ı elvana değişmem

Her horyatı var nağme-i Davud'a müşabih
Her perdesini evc-i aşîrâna değişmem

Hicri Dede'nin kendisi için söylediği bir beyitte de, aynı halk nazmının tadım bulmak mümkünüdür:

Giymişim hırka-i rindâne melâmetzedeyim
Mesleğim gizli deđildir Dede ođlu Dede'yim

Yaşadığı topraklanıl kültür ve edebiyat mahsullerine tamamen vakıf olan Hicri Dede, bir rübâ'isinde, yerli tada, kokuya ve renge sahip olmanın kusuru(1) ile, adeta övünmektedir;

Varsa i'câz-ı belagat ben gibi bir bendende
Kim yerinde olsa peygamber yetişmez mak-sada
Yerlidir aslı, metâ'ı, tab'ı, hariçten değil
Ger kusuru var ise Kerküklüdür Hicrî Dede

Eski şiir geleneğine bağlı olarak ürün veren diğer şairler Hıdır Lütfî (1880-1959), Mehmed Sadık (1886-1967), Reşid Akif Hürmüzlü (1893-1973), Esad Naib (1900-1993), Nazım Refik Koçak (1905-1962), Tevfik Celal Orhan (1905-1981), Osman Mazlum (1922-1995), İzzettin Abdi Beyatlı (doğ. 1922), Ali Manıfoğlu (doğ. 1927) ve Mehmed İzzet Hattat (1929-1991) başta gelir. Bir yandan eski geleneğe bağlı olarak mahsuller vermeğe devam edilirken, diğer yandan Türkiye'deki edebî akımları geç de olsa takip etmeği ihmal etmeyen edebiyatçılara da işaret etmek yerinde olur. Türkiye'deki yeni edebiyat tarzlarını benimseyenlerin denemeleri, kimi zaman başarılı örnekler olduğu gibi, bazen de kötü bir taklitten öteye geçmeyen ürünler olmaktan kurtulamıyordu. Başarılı denemeler, belli bir kesim tarafından "öze dönüş" olarak beğeni toplarken, diğer bir kesim tarafından ise, eski gelenekten kopuş olarak tepkiyle karşılanıyordu.

Aslında Irak Türkmen edebiyatında 1950'li yıllardan sonra, özellikle şiir alanında sadeleşme hareketinin hissedilmeye başladığını görebiliyoruz. Ancak 1958 yılında, Kerkük'te yayın hayatına başlayan Beşir Gazetesi (ilk sayısı 23 Eylül 1958 ta-

rihinde yayımlanmıştır). Irak'ta Türk edebiyatı tarihi açısından önemli bir dönüm noktası sayılır. Özellikle Ata Terzibaşı (1924)'nin öncülüğünde başlayan bu edebî canlanma, nesir alanında da sadeleşme çabalarını hızlandırmıştır. Daha önceleri, yani Birinci Dünya Savaşı öncesi başlayan, ancak savaşın patlak vermesi üzerine sekteye uğrayan, savaş sonrası ise Türkiye'den koparılan bölge Türkleri, bağımsız ve özgür biçimde, edebiyat mahsullerini kendi tabii seyri içinde geliştirme imkânından mahrum kalmışlardır. O tarihlerde Ahmed Medenî Efendi (1889-1940), Fethi Safvet Kırdar (1896-1966) ve Cevad Neciboğlu (1893-1959) gibi edebiyatçılarca, dilde başlatılan sadeleşme hareketinin gelişmesi uzun yıllar gecikmiş, fakat bu hareket tekrar Beşir Gazetesi ile gündeme gelmiştir.

A. Terzibaşı'nın yanı sıra Reşit Kâzım Beyatlı (1914-1983), Rıfat Yolcu (1926) ve Ali Marufoğlu (1927) gibi isimler nesir alanında sade dilin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Nazım alanında da önemli kıpırdanışların görüldüğü bu dönemde, yeni şiir anlayışının rağbet kazanmaya başladığını söylemek de mümkündür. Özellikle o tarihe kadar Divan edebiyatı nazım kalıplarının hükümranlığını sürdürmesine karşılık, bu gelişme, Irak Türk edebiyatının yeni ufuklara doğru açılacağına bir habercisi olmuştur.

Bunların arasında Tevfik Celal Orhan, en çok beş hececilerin etkisinde kalarak, özellikle Orhan Seyfi'nin şiir anlayışını benimsemiştir. Lirik, dengeli ve sakin mısralar yazan Tevfik Celal, dilde sadeleşmenin başarılı örneklerini vermiştir:

Bekledim yolunu dediğin akşam
Söz verdin gelmedin söyle vefasız
Yârinken o ölen aşkı unutma
Öldürdün sen onu böyle vefasız

"Ay" başlıklı örnekte de görüldüğü gibi Tevfik Celal, güçlü şiir diliyle Türkmen edebiyatına yeni bir soluk getirmiştir:

Kızıl ateş
Gibi bir baş
Yavaş yavaş
Ay doğuyor

Başı duman
Yüce dağdan
Işıldayan
Ay doğuyor

Çehre süzgün
Üzgün üzgün
Sanki küskün
Ay doğuyor

Aynı çizgide yürüyen Nazım Refik Koçak da, sadeleşme hareketinin diğer bir öncüsü sayılır. Koçak'ın arı dil üzerindeki kudretini, daha gençlik yıllarında yazdığı "Yurdumun derdi" şiirinde görebiliyoruz:

Yurdum Kerkük avulum Türk başbuğum
Kemal Paşa
Ben seninle övünürüm al bayrağım bin yaşa

Al bayrağım seni yurttan koparanlar savanlar
Yok olsunlar yurdumuzdan bizi yer yer kovanlar

"Kızım için" başlıklı şiirinde Koçak, Türkçenin sadeliğini ve güzelliğini başarılı biçiminde vurgulamıştır:

Gençliğimin biricik yıldızı yavrum gülüm
Yuvamın neş'esinin benim şakrak bülbülüm

Sen aşkın kaynağından beliren bir meleksin ;;
Sen emel bağlarından derilen bir çiçeksin

Işıklı bir gün doğdu sen doğduğun gün bize
Kutlu bir kapı açtı doğuşun yüzümüze

Kurtardı tasasından babam ilk bakışım
İlk bir bahar geldi yerine kara kışım

Güler yüzünde buldum varlığımın tadını
Bağlandı sana gönlüm "Emel" koydum adını

Irak muasır Türk şiirinin önemli isimlerinden olan İzzettin Abdi Beyatlı, eski şiir geleneğinden kopmamış ve Yahya Kemal ekolünün, başarılı bir temsilcisi olmuştur. Dilde sadeliği benimseyen İ. Abdi'nin Yahya Kemal tutkunluğunu, O'nun ardından yazdığı ağıtta çok açık biçimde görmek mümkündür:

Dün çık ti gene bir sefere bir gemi sessiz
Ey yolcu olan şairimiz gittin hevesiz

Sen mestçe süzölmüş yol alırken biz ayıktık
Yatmışsa da mehtâb ile âb biz uyanıktık

Rıhtımda kalan bizleri bigâne mi sandın
Bilmem ki neden şairimiz bizden usandı

Girdin o büyük hem de siyah kapıdan işte
Billâhî dön artık bize anlat da dönüşte
"Son ülke bahar ülkesidir" doğru mu rinde
Vaktiyle hayal ettiğiniz var mı yerinde

1960'ı yıllardan itibaren, Bağdat Radyosu Türkmençe Bölümü'nün açılarak Türkçe yayın yapmağa başlaması, radyo yayınları bakımından, Irak'ta yaşayan Türkmenlerin yazı dili ile konuşma dili arasında, yeni bir tartışma gündemi oluşturmuştur. Fakat 7 Mayıs 1960 tarihinde Bağdat'ta kurulan Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın **Kardeşlik** (ilk sayısı Mayıs 1961'de yayımlanmıştır) adlı dergiyi yayın hayatına geçirmesi, Irak Türklerinin kültür tarihi açısından önemli bir dönüm noktası sayılır. Özellikle yeni edebiyat anlayışlarının ele alınarak tartışma konusu yapılması, esas bu dergi sayesinde olmuştur.

Kardeşlik dergisinin yaprakları arasında, dilde sadeleşmenin yanı sıra, yeni şiir anlayışının yaygınlaşmasını görebilmek mümkündür. Bu arada sadeleşme hareketine, eski tarz şiir geleneğine bağlı olan bazı ünlü isimlerin destek vermesi, bazılarının ise bu yeni akıma katılması, bu hareketi hem canlandırmış, hem de hızlandırmıştır. Bunların arasında Reşit Akif Hürmüzlü ve Esad Naib gibi isimlerin katılması da, bu akımın zaferini ilan eden önemli bir gelişme sayılır. Reşit Akif'in dildeki ifade gücünün yanında, yiğitçe edasının çarpıcılığı da, yeni şiir anlayışına güç katmıştır:

Ağlama anne bırak
Türkmen kızı ağlamaz
Onların göz yaşları
Yere düşmez çağlamaz
Sen pek uzak ve parlak
Bir tarihin kızısın
Her zaman hür yaşamış
Ufuklarda parlayan
İnci elmas donanmış
Işıklı yıldızsın

Bu tarihlerde Irak Türk edebiyatında artık serbest şiirin de varlık göstermeye başlaması, yeni bir tartışma ortamı açmıştır. Aslında yeni şiir dilinin edebiyatçıları arasında yayılması, **Beşir** gazetesinin yayın hayatına girmesiyle başlamıştır. Hatta Beşir'de yayımlanan ilk serbest şiir örneklerine "özbaşına şiir" denilmesi, bu tarzın Irak Türkleri arasında henüz adının dahi bilinmediğini göstermektedir. Serbest şiirin **Kardeşlik'ta** ör-

neklerinin çokça görülmeye başlaması, bu konudaki tartışmaları hızlandırmış ve hatta sertleştirmiştir. Eski şiir geleneğini savunan Ata Terzibaşı, serbest şiiri ilkel şiirin tekrarı kabul ederek, onu Turfan kazılarında bulunan "Tang Tengri" şiiri ve Dede Korkut hikâyelerindeki şiirlere benzetmekte; gerçek şiir yazmanın fitri kabiliyet ve meleke isteyen zor bir iş olduğunu iddia etmekte, buna karşılık serbest şiirin, her aydının yazabileceği önemsiz bir iş olduğunu dile getirmektedir. Terzibaşı, bu konudaki görüşlerini şöyle bağlıyordu.

"Biz şiiri illâ aruzla yazalım demiyoruz, millî vezinlerimize sarılalım diyoruz. Musiki ahenğinden yoksul yeni şiiri kimseler bellemiyor. Böylece ezbere alınmış güç bir şiirden yeri düştükçe bir türlü örnekler verilmemektedir ki bu yüzden millî hissiyatımıza tercüman olmaktan Irak kalmaktadır. Bugün serbest şiirle ne bir "vatan kaside" ne de bir "istiklâl marşı" yazılabilir. Yazılsa bile soğuk ve millî zevki heyecana getirmekten uzak ve donuk kalır."

Arapların serbest şiire "mensur şiir" yani nesirleşmiş şiir dediklerini belirtmek isterim. Bilindiği gibi "nesir" Arapça'da "saçmak" anlamına gelir. Bu bakımdan serbest şiir için önceden kullandığımız "özbaşına şiir" ıstılahından vazgeçerek, bu defa daha yahşi bulduğumuz Türkçe bir terimi kullanmayı uygun ve yerinde buluyorum: Saçma Şiir !" (Ata Terzibaşı, "Saçma Şiir", **Kardeşlik**, 5/3, Temmuz 1965, s. 29-31)

Yeni edebiyat akımlarının en ateşli taraftan Abdulhekim Rejioğlu, serbest şiiri desteklerken, dilde sadeleşmeyi savunuyor, ayrıca şiirin toplum gerçeklerine sırt çevirmemesi gerektiğini vurguluyordu: "Gerçek edebiyatın iki büyük kaynağı vardır: toplumun kendisi, toplumun öz dili. Edebiyat yoluna ışık tutacak, edebiyatı milletin gerekli bir nesnesi olarak kabul edip, bütün edebî yazılara toplumun gözüyle, hissiyle bakabilecek, edebiyat idealini, zevkini, şevkini çeşnisini verebilecek tek çıkar yol toplumun vicdanına, harîmine dönmek ve toplumun öz dilini konuşmaktır" (Şiir Toplumun Olmalı", **Rejioğlu'ndan Seçmeler**, s. 126.)

Serbest şiirin bu dönemde en güçlü iki ismi Nesrin Erbil ile Salah Nevres'tir. Bu anlayışımı en hamasi savunucusu olan Salah Nevres, zaman geçtikçe her şeyin ilerliyeceğini, aksi takdirde bu asırda yaşamanın manasız olacağını belirterek, görüşlerini şöyle dile getiriyordu: "Eski tarz şiir

yazarlar ayrı bir devirde ve ayrı tesirler altında yaşadılar; bizim devrimiz başka ve yaşadığımız zaman bambaşkadır. Böylece eskilerin kullandıkları bizim olmayan kalıplardan yalnız yeni şiir akımları ile kurtarabiliriz." (S., Nevres, "Eski ve Yeni Şiir", **Kardaşık**, 5/12, Nisan 1967, s)

Bütün bu tartışmalara rağmen Türkmen edebiyatında şiir yazma geleneği, her iki görüş doğrultusunda devam etti. Ancak eski tarz şiir geleneğinin temsilcileri azaldıkça da, bu tarzın yavaş yavaş edebiyat sahnesinden çekilmeye başladığı görüldü, özellikle 1980'li yıllardan sonra, Türkmen edebiyatının yeni şiir anlayışını benimsediği kesin olarak kabul edilebilir. Yeni kuşak ve serbest şiirin öncüleri olan Nesrin Erbil (doğ. 1934) ve Salah Nevres (doğ. 1941) günümüzde, çağdaş Türkmen edebiyatının en tanınmış temsilcileri olmakla birlikte, bunların günümüze kadar aşılımadıklarını ifade etmek yerinde olur. Türkmen şiir dünyasına 1960 yıllarında bir yıldız gibi doğan Nesrin Erbil, Türkçeyi kullanmaktaki ustalığı yanında edebî yeteneği ile de takdir toplamıştır. Edebiyat dünyasından çekilmekle beraber N. Erbil, Türkmen edebiyatı tarihine mal olmuş önemli bir isim kabul edilmektedir.

Salah Nevres ise, başlangıçta takındığı aşın özleştirmeçilik ve zorlamacılık anlayışı ile, edebî yeteneğini ve şiir dilini zaafa uğratmıştır. Ancak şiir alanında sürdürdüğü arayış ve bu alanda kimlik kazanmak yolunda gösterdiği çaba, hem dilini, hem edebî yeteneğini ortaya çıkarmıştır. Böylece kendine has şiir dilini yakalayarak, olgunluk kazanmış ve Türkmen şiirinin, günümüzde en güçlü temsilcisi olmuştur. Şiirlerinden verdiğimiz örnekler, Nevres'in edebî kişiliği ve sanat gücü hakkında yeterli bilgi verir kanaatindeyiz. Nevres'ten sonraki genç kuşak şairler arasında ilgi çeken en güçlü isim de Mustafa Ziya (doğ. 1959) sayılır.

Günümüzde Türkmen şiiri alanında at koşuran kişilerin çoğu yetenek sahibi olmakla birlikte, Türkiye Türkçesi'nde verdikleri ürünlerde başarı sağlamaktan uzak görülmüyorlar. Parlak bir gelecek vaad eden bir kısmı da, Türk dilini ve edebiyatını yeterince takip edememekten dolayı, verdikleri ürünlerde dil aksaklıklarının farkına varamıyorlar. Hemen şunu ifade etmek yerinde olur ki, bugün Türk dünyasının, Türkçe eğitim ve öğretim haklarından mahrum kalan tek parçası Irak Türkleridir, denilebilir. Zaten yazı dilinde Türkiye Türkçesini kullanan Iraklı Türk edebiyatçıların, özellikle en büyük darboğazları da, Türkçe eğitimden mahrum

oluşlarıdır. Bunun ötesinde Türkiye'deki neşriyatın Irak'a hiç bir şekil ve surette sokulmasına izin verilmemesi, Türkmen edebiyatçılarını, tarih boyunca beslenmiş oldukları çok zengin bir kültürel kaynaktan da mahrum bırakmıştır.

Buna karşılık, Irak Türkmen edebiyatı içinde halk şiiri ve özellikle bölgeye has halk nazım türü olan horyat ve mani alanında ürün veren edebiyatçıların üstün başarıları ilgi çekmektedir. Hatta Türkiye Türkçesi'nde başarılı görülen şairlerin de, halk dilinde yazmış oldukları horyat, cinaslı veya cinasız mani dörtlüklerinde daha fazla başarı sağladıklarını söylemek mümkündür. Bunun başlıca sebebi de, bu ürünlerin halk dilinde, yani halkın konuştuğu yaşayan dilde yazılmış olmasıdır. Türkçe eğitimden mahrum olan Irak'taki Türk toplumu için, halkın konuştuğu Türkçe, bir okul işlevi görmüş ve hatta Türkmenlerin bir simgesi haline gelen horyat başlıbaşına bir mektep olmuştur. Bu bakımdan zengin birikime sahip olan bölgede Türklüğü ayakta tutan en önemli unsur horyattır denebilir. Halk edebiyatı bölümünde ayrıntılı olarak sözünü ettiğimiz horyat, aynı Irak Türklüğü'nün dili, duygusu, dünya görüşü ve yaşama biçimidir.

Türkmen edebiyatında anonim horyat ve mani dörtlüklerini örnek olarak büyük başarı sağlayan ve halk arasında büyük rağbet gören Mustafa Gök-kaya (1910-1983) çığır açmıştır. Gök-kaya'nın izinden yürüyen Nasih Bezirgan (1927-1990) da, bu vadede başarı sağlamış ve sevilmiştir. Bu şairler, daha çok sosyal konularda, biraz da mizahî taşlama tarzında mani katarları yazarak, halkın akıcı ağızıyla ürünler vermişlerdir. Bu arada şair olarak da ün yapan Osman Mazlum, Ali Marufoğlu ve Mehmed İzzet Hattat gibi pek çok isim de horyat ve mam dörtlüklerinde daha fazla başarı sağlamışlardır. Günümüzde de halk şiirinde ürün veren ve parlak gelecek vaad eden yetenekli şairlerin, başarılı örneklerine son bölümde yer verilmiştir.

Ata mirası olarak gelen ve Irak Türkmen halk şiirinin en zarif örnekleri olan horyatlar, dinamik yapısı ile, Türkmenlerin her olay karşısında tepkilerini dile getirmekte kullandıkları en çarpıcı araç sayılır. Yıllar önce Sovyet Rusya'nın, Türkiye'den Boğazları istemesi karşısında, Irak Türkü'nün horyatları büyük yankı uyandırmıştı:

Boğazlar

Kasap koyun boğazlar

Tanrım yer dağıtında

Türk'e düştü Boğazlar

Boğaza
Kahrim geldi boğaza
Moskof gözün oyaram
Yan bakarsan Boğaz'a

Boğazdan
Neler geçer boğazdan
Sular geçse hakkı var
Moskof geçmez Boğaz'dan

Kerkük'ü zorla Araplaştırma ve etnik açıdan sindirme planları gibi, siyasî baskılar karşısında Türkmen şairi toplumuna yine horyatla seslenir:

Oyan Kerkük
Kalk kana boyan Kerkük
Al yavrun kanat alta
Göğsün ger dayan Kerkük

Kerkük'ten geçer Hasta¹
Hassa batmıştır yasa
Kerkük'ü viran etti
Yad ayak basa basa

Horyat Irak Türkü ile o denli içiçedir ki, bir olay üzerine söylenen bir horyat dörtlüğü, hiç bir yerde yayımlanmadan, ağızdan ağıza dolaşır; böylece kısa sürede anonimleşerek toplumun malı olur. Çekilen acı ve sıkıntılar, uyarıcı ve düşündürücü bir horyat dörtlüğü halinde, halk arasında bir şifre gibi yayılır:

Dalda gül
Elde reyhan² dalda gül
Baş kaldır bugüne bak
Biraz düşün dal da gül

Kısacası horyat, Irak Türkünün sesi, nefesi ve hevesi olarak sonsuza dek yankılanacaktır.

***

Irak Türk nesrinin gelişmesi, hiç şüphesiz matbaanın kurulması ile başlamıştır. Kerkük'te ilk olarak Havadis gazetesinin, daha sonra Maarif dergisinin yayımlanması, nesir hayatına canlılık getirmiştir. Bu dönemde yazıları ile ilgi çeken isimlerin başında Kudsîzâde Ahmad Medenî Efendi (1889-1940), Fethi Safvet Kirdar (1896-1966), Ali Kemal Kâhyaoğlu ve Cevad Nesiboğlu (-1959) gelir. Daha çok makale, fıkra ve deneme türünde örnekler verilen 20. yüzyılın ilk yarısında, Türk-

men nesri, hikâye ve roman türünde fazla atılım yapamamıştır.

Irak Türk edebiyatı, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra nesir alanında büyük canlılık yaşamıştır. Yazı dilinde sadeleşme süreci, Ata Terzibaşı'nın öncülüğünde Beşir gazetesinin yayımlanması ile başlamıştır. Daha sonra Kardeşlik dergisinin yayın hayatına katılması, bu süreci daha da hızlandırmıştır. Gerçi Hıdır Lütfi ve Molla Sabir gibi, eski kuşağa mensup olan bazı yazarlar, sadeleşme hareketine katılmamışlardır. Ancak Ata Terzibaşı'nın dil ve edebiyat üzerine yazdığı makaleler, dilde özleşme akımını güçlendirmiştir.

Bu dönemde, özellikle denemeleri ile ilgi çeken Abdulhekim Rejioğlu (1910-1975), geliştirdiği akıcı ve delifişek üslûbu ile, önemli yeniliklere öncülük ederek, Türkmen edebiyatı tarihinde müstesna bir yere sahip olmuştur. Yine bu dönemde fıkra, gezi notları, aktüalite ve magazin yazıları ile İhsan Vasfi (1923), olgun yazıları ile folklor, edebiyat ve kültür tarihçisi Ata Terzibaşı (1924), fikrî ve edebî yazıları ile Rıfat yolcu (1926), deneme ve hikâyeleri ile Ali Marufoğlu (1927), Türkmen edebiyatına hikâye türünü yerleştiren Haşim Kasım Salihi (1927), düşünce ve fikir yazıları, tarihî araştırma, eleştiri ve denemeleri ile Erşat Hürmüzlü (1943) en çok ilgi toplayan isimlerdir.

Iraklı Türk yazarlarının, hikâye ve hele roman alanında fazla varlık göstermemeleri de, yine Türkçe'den, Türk dünyasından ve Türk edebiyatı çevrelerinden uzak ve kopuk kalmalarına bağlıdır. Çünkü bu türde anlatım yine Türkiye Türkçesi ile sağlanmaktadır. Yoğun biçimde Türk kültür ve edebiyat dünyasından beslenmeleri mümkün olsaydı, hiç şüphesiz pek çok yetenekli Türkmen edebiyatçısının hikâye ve roman türünde de başarılı ürünler vermeleri mümkün olabilirdi.

Irak Türk kökenli olan, ancak Irak dışına göç eden ve özellikle Türkiye'ye yerleşen güçlü edebiyat temsilcilerine son olarak işaret etmek gerekir. Iraklı Türk edebiyatçıları olarak Türkiye'de üne kavuşan Hâşim Nâhid Erbil (1880-1959 ?), Mehmed Râsih Öztürkmen (1889-1936), Necmettin Esin (1912-1987), Ömer Öztürkmen (1929) ve oyun yazarı olan Devlet Tiyatroları sanatçısı İsmet Hürmüzlü (1938) bunların, arasında ilgi çeken güçlü isimlerdir.

